

УДК 339.54:338.24

ІННОВАЦІЙНЕ ПІДҐРУНТЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ДЯТЛОВА В.В.,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної та інноваційної
діяльності,
Донецький державний університет
управління

У статті визначено сучасні тенденції зовнішньоторговельної діяльності на засадах аналізу динаміки основних показників. Встановлено високий рівень відкритості економіки України. Обґрунтовано зв'язок зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності, необхідність інноваційного підґрунтя зовнішньої сфери економіки. Проаналізовано показники її інноваційної складової. Запропоновано розширити їх перелік.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, тенденції, відкритість економіки, інноваційна складова зовнішньої сфери економіки, показники.

В статье определены современные тенденции внешнеторговой деятельности на основе анализа динамики основных показателей. Установлен высокий уровень открытости экономики Украины. Обоснована связь внешнеэкономической и инновационной деятельности, необходимость инновационного базиса внешней сферы экономики. Проанализированы показатели ее инновационной составляющей. Предложено расширить их перечень.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, тенденции, открытость экономики, инновационная составляющая внешней сферы экономики, показатели.

The article modern trends in foreign trade activity have been determined on the basis of the analysis of the dynamics of the main indicators. A high level of openness of the Ukrainian economy has been established. The relationship between foreign economic and innovation activity, the need for an innovative basis for the external sphere of the economy have been justified. The indicators of its innovative component have been analyzed. The expand their list has been proposed.

Keywords: foreign trade activity, trends, openness of economy, innovative component for external sphere of economy, indicators.

Постановка проблеми. В умовах світогосподарських глобалізаційних та інтеграційних процесів роль зовнішньоекономічної сфери національного господарства в забезпеченні формування національного доходу, зростання економічного потенціалу й підвищенні міжнародної конкурентоспроможності України та її регіонів важко переоцінити. Сьогодні світова економіка увійшла в

таку фазу свого розвитку, що ознаменувалася тотальним проникненням інновацій і високих технологій практично в усі сфери суспільно-економічного життя. Між тим, економіка України перебуває на периферії процесу інноваційного розвитку, що ніяк не відповідає ресурсним можливостям нашої країни, яка ще 20-30 років тому була одним із лідерів за деякими високотехнологічними напрямками промислового виробництва. З цих позицій, існує нагальна потреба в теоретичних дослідженнях та узагальнені практики інноваційного розвитку зовнішньоекономічної діяльності як важливого сектору національної економіки, що дозволить забезпечити безпеку держави в економічній сфері, підвищити її конкурентоспроможність, поліпшити соціально-економічні умови в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний вклад у дослідження зовнішньоекономічної діяльності внесли відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Йохна [1], Ю. Козак [2], А. Мазаракі і Т. Мельник [3], В. Третяк [4], Д. Береснев [5], И. Гладков [6], Г. Гандолфо (G. Gandolfo) [7], в працях яких сформульовано теоретико-методологічні засади та практична реалізація заходів, запропонованих для вирішення проблем у цій сфері. Інноваційна складова зовнішньоекономічної діяльності почала отримувати теоретичне та практичне узагальнення тільки в останні часи [2, с. 136-145; 8], що не сприяло формуванню дієвого механізму на практиці. З огляду на сучасні умови розвитку вітчизняної економіки, означена проблема є вкрай актуальною для України і потребує дослідження як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Метою статті є визначення сучасних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності, обґрунтування показників її інноваційної складової.

Вклад основного матеріалу дослідження. Серед основних тенденцій розвитку світової економіки у ХХІ столітті визначено зростаючу роль науково-технічного прогресу у забезпеченні конкурентоспроможності національних економік, тому прискорений розвиток науково-технічної й інноваційної сфер зовнішньоекономічної діяльності набуває стратегічного значення. Для України ці питання є пріоритетними, зважаючи на довготривалу експортну орієнтацію економіки.

З набуттям Україною незалежності цілеспрямоване інтегрування до світової системи господарювання реалізовано через механізм вступу в 2008 р. до Світової Організації Торгівлі, що створило підґрунтя для розвитку зовнішніх зв'язків, поглиблення торгово-економічного співробітництва з країнами-членами. Вартісний обсяг зовнішньої торгівлі України за 2008 р. становив

152,5 млрд. дол. США і вдвічі перевищував показник 2005 р. Однак світова фінансово-економічна криза змінила тенденцію зростання: обсяг зовнішньої торгівлі зменшився до 99,9 млрд. дол. і тільки в 2011 р. було досягнуто рівень 2008 р. Незначне зростання в 2012 р. обумовлено збільшенням обсягів імпорту, а з 2013 р. відзначено другу хвилю падіння обсягу зовнішньої торгівлі України з відносною стабілізацією на низькому рівні в 2016 р. (табл. 1).

Не менш значимими показниками є обсяги експорту, імпорту та сальдо зовнішньоторговельного балансу. Обсяг експорту товарів та послуг зростав до 2011 р., імпорту – до 2012 р., надалі відзначено тенденцію до зменшення. Від'ємне сальдо спостерігається до 2013 р., при цьому найбільша різниця між експортом та імпортом – у 2012 р. Позитивне сальдо відмічено в 2014-2016 рр.

Однак в 2016 р. позитивне сальдо є найменшим (табл. 1), оскільки обсяг експорту товарів та послуг України в 2016 р., порівняно з 2015 р., скоротився на 4,1 %, імпорту – збільшився на 3,7 % [9]. Отже, структурні зміни у зовнішній торгівлі є постійними, між тим в останні 3 роки – з експортною орієнтацією.

Таблиця 1

Динаміка показників зовнішньоторговельної діяльності України

Роки	Експорт*, млрд. дол.	Імпорт*, млрд. дол.	Сальдо, млрд. дол.	Індекс покриття імпорту експортом**	Експортна квота, %**	Імпортна квота, %**
2009	49,3	50,6	-1,3	0,974	42,1	43,2
2010	62,1	65,8	-3,7	0,944	45,5	48,2
2011	80,9	87,2	-6,3	0,928	49,6	53,4
2012	80,9	89,8	-8,9	0,901	46,0	51,1
2013	74,8	83,3	-8,5	0,898	40,8	45,4
2014	64,1	60,8	3,3	1,06	48,6	46,1
2015	46,8	43,0	3,8	1,09	51,7	47,5
2016	45,1	44,6	0,5	1,01	48,4	47,8

*У загальних обсягах товарів та послуг враховано умови уникнення подвійного обліку.

**Розраховано автором за офіційними статистичними даними.

Індекс покриття імпорту експортом як індекс стану балансу має за аналізований період найменше значення в 2013 р. і свідчить про найгірше співвідношення експорту до імпорту, більш прийнятним є значення коефіцієнту в 2015 р., але й такий його рівень є нестійким і зменшився в 2016 р.

Зовнішньоторговельна квота, що є індикатором інтенсивності міжнародних торговельних зв'язків (відкритості економіки), за аналізований період має значення більше 85 % і перевищує сто відсоткову позначку в 2011 р. (раніше такими роками були 2000, 2003 та 2004). Такі значення показника свідчать про значний рівень відкритості економіки України, виходячи з того, що відкритою вважається економіка країни, якщо її зовнішньоторговельна квота перевищує 25 %. Значний рівень відкритості економіки України, з одного боку, свідчить про активну участь у світогосподарських процесах і взаємодію зі світовими ринками, з іншого боку – про надмірну залежність від чинників розвитку зовнішньої торгівлі, ємності зовнішніх ринків, стану та тенденцій економіки країн-партнерів. Значну залежність економіки України від змін у світовій підтверджено в період фінансово-економічної кризи, коли через зовнішній сектор економіки процеси дестабілізації поширилися на виробничий сектор, банківську систему та валютний ринок.

За умов високого рівня відкритості економіки її зовнішньоекономічна сфера повинна мати стійке інноваційне підґрунтя. Зв'язок зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності є очевидним: по-перше, зовнішньоекономічна діяльність сприяє становленню економіки на інноваційний шлях через інвестиції в новітні технології та продукцію, обмін науково-технічними досягненнями; по-друге, її обсяги залежать від інноваційного розвитку економіки, отже, інноваційного підґрунтя. Тому і зовнішньоекономічна, і інноваційна діяльність є важливими чинниками сприяння розвитку національної економіки.

Статистика інноваційної діяльності ведеться загалом в економіці, а також

щодо промислових підприємств. Для характеристики інноваційної складової зовнішньоекономічної діяльності застосовується певна кількість показників, які у кількісному, вартісному та відносному виразі відображають процеси.

Згідно з офіційними статистичними даними [10], в 2015 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися лише 17,3 % підприємств від загальної кількості промислових (у 2014 р. – 16,1 %, 2013 р. – 16,8 %, 2012 р. – 17,4 %). Однак чисельність таких підприємств зменшилася вдвічі порівняно з 2014 р.

Частка інноваційно активних промислових підприємств, що впроваджували інновації, у 2012-2014 рр. становила три чверті (або незначно більше), в 2015 р. – 87,7 % (або 15,2 % обстежених промислових). Такими підприємствами було впроваджено 3136 інноваційних видів продукції, з яких 548 – нових для ринку, 2588 – нових лише для підприємства. Із загальної кількості впровадженої продукції 966 – нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо (табл. 2).

Таблиця 2

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Показник	Роки						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, од.	1893	2043	2510	2188	1576	1743	1217
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції, од.	2685	2408	3238	3403	3138	3661	3136
у тому числі нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів, од.	641	663	897	942	809	1314	966

*Укладено за офіційними статистичними даними

Впровадження інновацій на промислових підприємствах протягом 2009-2015 рр. характеризується хвилеподібним характером. Так, показник кількості впроваджених нових технологічних процесів після максимального значення в 2011 р. вдруге незначно підвищився в 2014 р. Мінімальне значення показника відзначено в 2015 р., яке є вдвічі меншим, ніж в 2011 р. Із загальної кількості впроваджених інноваційних технологічних процесів у 2015 р., а саме 1217, маловідходні та ресурсозберігаючі становлять майже третину.

Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції було найбільшим у 2014 р., з них нові види машин та обладнання становило третину (таке співвідношення є найбільшим за аналізований період).

Загальні витрати на інноваційну діяльність у 2015 р. збільшилися майже вдвічі і становили 13813,7 млн. грн., порівняно з 2014 р. (табл. 3) [10].

Переважна частина інноваційно активних підприємств витрачала кошти на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (понад третини витрат), внутрішні та зовнішні наукові дослідження й розробки, а також навчання та підготовку персоналу (до одного відсотка в 2014-2015 рр.). Між цими показниками існує взаємозв'язок, оскільки придбання підприємствами нових видів техніки та технологій вимагає від персоналу постійного

поглиблення знань, вмінь та навичок щодо їх освоєння для виробництва нової продукції. Аналогічну структуру витрат відзначено і в попередні роки, що вказує на відсутність прагнень більшості підприємств займатися новими розробками і власними дослідженнями.

Таблиця 3

Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності

Складові витрат	Обсяг, млн. грн.			Частка, %		
	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.
Усього, у тому числі	8045,5	7695,9	13813,7	100,0	100,0	100,0
внутрішні наукові дослідження і розробки	818,5	1221,5	1834,1	10,2	15,9	13,3
зовнішні наукові дослідження і розробки	177,9	533,1	205,4	2,2	6,9	1,5
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	5051,7	5115,3	11141,3	62,8	66,5	80,6
придбання інших зовнішніх знань	141,6	47,2	84,9	1,8	0,6	0,6
інше	1855,8	778,8	548,0	23,0	10,1	4,0

*Укладено за офіційними статистичними даними

Водночас у 2015 р. частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення збільшилася (додатково до табличних даних: 2012 р. – 70,1 %; 2013 р. – 58,0 %). Скоротилися витрати на науково-дослідні розробки та інші витрати, в числі яких витрати на навчання й підготовку персоналу для розробки та запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій. Частка витрат на придбання інших зовнішніх знань (нових технологій) залишається досить низькою.

Слід зазначити, що в 2016 р., за попередніми даними, питома вага загального обсягу витрат на наукові дослідження і розробки (НДР) у валовому внутрішньому продукті (ВВП) України становила 0,48 %, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,16 %. За даними 2015 р., частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,03 %. Більшою за середню частка витрат на НДР у Швеції – 3,26 %, Австрії – 3,07, Данії – 3,03, Фінляндії – 2,90, Німеччині – 2,87, Бельгії – 2,45, Франції – 2,23 %; меншою – у Кіпрі, Румунії, Латвії та Мальті (від 0,46 % до 0,77 %) [11].

Інноваційна складова зовнішньоекономічної діяльності в офіційних статистичних даних представлена кількома показниками: кількісні параметри придбання та передання нових технологій (технічних досягнень), кількісні та вартісні, а також відносні параметри реалізації інноваційної продукції (табл. 4).

За 2009-2015 рр. тенденції інноваційної складової зовнішньоекономічної діяльності є такими. Кількість придбаних нових технологій за межами України зменшилася з 534 до 66, або в 8,1 разів, при цьому тенденція є стійкою з 2011 р. При цьому з 66 технологій у 2015 р. придбано з устаткуванням – 43, 12 – як

результат досліджень і розробок, 8 – за договорами на придбання прав на патенти, ліцензій на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей, 3 – за угодами на придбання технологій та ноу-хау. Кількість переданих нових технологій за межі України, навпаки, збільшилася з 4 у 2009 р. до 20 у 2015 р.

Таблиця 4

Інноваційна складова зовнішньоекономічної діяльності

Показник	Роки						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість придбаних нових технологій за межами України, од.	534	142	200	168	139	117	66
Кількість переданих нових технологій за межі України, од.	4	2	3	7	8	8	20
Кількість підприємств, що придбали нові технології за межами України, од.	62	52	74	80	73	54	32
Кількість підприємств, що передали нові технології за межі України, од.	3	2	2	3	2	4	2
Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за межі України, од.	334	343	378	332	344	295	213
Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України, млн. грн.	13200,9	13713,0	12630,6	13354,9	16053,4	7486,4	10843,8
Частка реалізованої інноваційної продукції за межі України від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції, %	42,0	40,7	29,8	36,9	44,8	29,2	47,0

*Укладено за офіційними статистичними даними

Кількість підприємств, що придбали нові технології за межами України, змінювалася хвилеподібно, однак з 2012 р. відзначено тенденцію до їх зменшення, наприклад у 2015 р. – у 2,5 разів. Кількість підприємств, що передали нові технології за межі України, нараховує всього кілька одиниць, зміна їх за аналізований період не має чіткої тенденції.

Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за межі України, що налічувала декілька сотень, зростала до 2011 р., а в подальшому зменшувалася, в 2015 р. – у 1,8 разів. У 2015 р. підприємства реалізували інноваційну продукцію на 10843,8 млрд. грн., що в 1,2 разів менше порівняно з 2009 р. Найбільше було реалізовано інноваційної продукції в 2013 р., найменше – в 2014 р. (в 2,1 разів). Динаміка показника не має чіткої тенденції (коефіцієнт лінійної кореляції з низьким значенням).

Частка реалізованої інноваційної продукції за межі України від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції за 2009-2015 рр. має значні коливання. Значення менше 30 % відзначено в 2011 і 2014 роках, найбільше – в

2015 р., а саме 47 %.

Для характеристики інноваційної складової зовнішньоекономічної діяльності, а саме експортної, автором пропонується використовувати також показник, що відображає частку реалізованої інноваційної продукції за межі України від загального обсягу експорту (в %). Вихідні дані для його розрахунку наводяться в офіційних статистичних збірниках.

Проведені розрахунки дозволяють констатувати, що за період 2009-2015 рр. частка реалізованої інноваційної продукції за межі України від загального обсягу експорту є незначною і має тенденцію до зменшення, що характеризує явище як негативне. Підтвердженням висновку є достатньо високе значення коефіцієнту кореляції лінійного тренду, що дорівнює 0,77 (рис.).

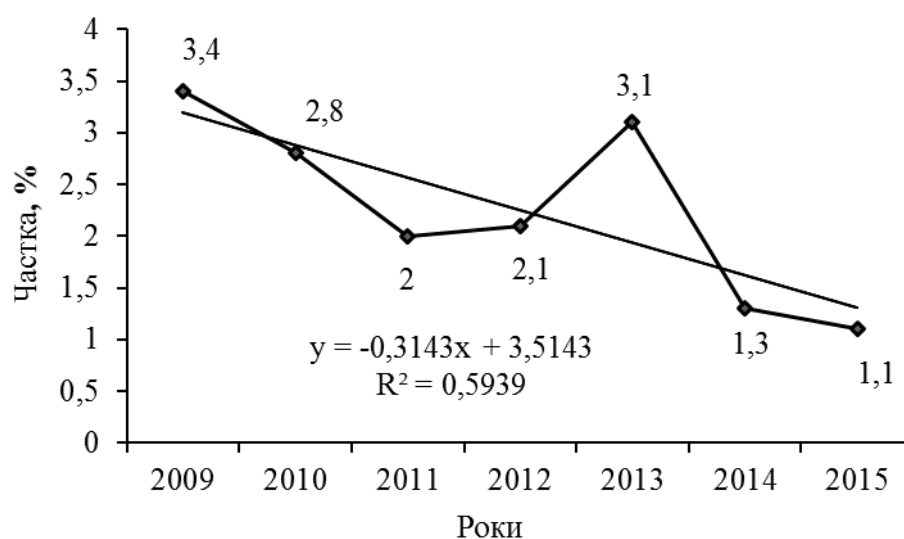

Рис. Частка реалізованої інноваційної продукції за межі України від загального обсягу експорту

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначено, що основною тенденцією зовнішньоторговельної діяльності в 2009-2016 рр. є зменшення її обсягів з 2013 р. Позитивне сальдо відмічено тільки в 2014-2016 рр., що вказує на структурні зміни щодо експортної орієнтації, однак в останній рік значення є найменшим через скорочення експорту та збільшення імпорту.

Встановлено високий рівень відкритості економіки України – значення індикатора перевищує 85 % і навіть сто відсоткову позначку в 2011 р. За умов скорочення обсягів зовнішньої торгівлі це вказує не тільки на надмірну залежність від чинників її розвитку, але й ємності зовнішніх ринків, стану та тенденцій економіки країн-партнерів.

Обґрунтовано, що зовнішньоекономічна та інноваційна діяльність мають тісний зв'язок, що обумовлює необхідність стійкого інноваційного підґрунтя зовнішньої сфери економіки. Проаналізовано показники інноваційної складової зовнішньоекономічної діяльності. Встановлено в період 2009-20015 рр. тенденцію до збільшення кількості переданих нових технологій за межі України та до зменшення – придбаних за межами України. Показники реалізації інноваційної продукції за межі України змінюються хвилеподібно і не мають

чіткої тенденції. Запропоновано розширити перелік показників інноваційної складової експортної діяльності.

Література:

1. Підприємництво і зовнішньоекономічна діяльність: можливості і ризики України: [монографія] / М.А. Йохна [та ін.]; за наук. ред. проф. М.А. Йохни. – Хмельницький: ХНУ, 2013. – 347 с.
2. Зовнішньоекономічна діяльність: підприємство-регіон: [монографія] / Ю.Г. Козак, Н.В. Притула, О.А. Єрмакова та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 240 с.
3. Зовнішня торгівля України: XXI століття: [монографія] / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, Н.О. Іксарова [та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київський нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 600 с.
4. Третяк В.В. Розвиток регіональних зовнішньоекономічних зв'язків: питання теорії та практики: [монографія] / В.В. Третяк. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 331 с.
5. Внешняя торговля Республики Беларусь в условиях вступления в ВТО и евразийской интеграции: коллективная монография / Д.В. Береснев, А.Е. Дайнеко, Т.С. Вертинская. – Мн.: Белорусская наука, 2013. – 246 с.
6. Гладков И.С. Внешняя торговля России: ретроспективный анализ и современность / И.С. Гладков. – М.: Ин-т Европы РАН, 2012. – 83 с.
7. Gandolfo G. International Trade: Theory and Policy / Giancarlo Gandolfo. – Springer Berlin Heidelberg, – 2013. – 628 p. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.springer.com/gp/book/9783642373138>.
8. Інноваційні пріоритети розвитку світового господарства: [монографія] / за заг. ред. А.П. Румянцева. – К.: ТОВ «ДКС центр», 2011. – 278 с.
9. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2016 році: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 85 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Наукова та інноваційна діяльність України: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 257 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Здійснення наукових досліджень і розробок в Україні у 2016 році: Доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.

It was determined that the main tendency of foreign trade activity in 2009-2016 is a decrease of its volumes since 2013. The trade surplus was noted only in 2014-2016, which indicates structural changes in export orientation; however, last year the value of this indicator was the smallest because of a reduction in exports and an increase in imports.

A high level of openness of the Ukrainian economy was established, thus the value of the indicator exceeds 85 % and even one hundred per cent in 2011 (the economy is considered open if the indicator exceeds 25 %). Given the reduction of foreign trade, this indicates not only the excessive dependence on the factors of its development, but also the capacities of the foreign markets, the state and trends of the

economies of the partner countries.

It has been substantiated that foreign economic and innovation activity has a close connection, since foreign trade contributes to the formation of the innovative economy through investments in the latest technologies and products, exchange of scientific and technical achievements, and its volumes depend on the innovative development of the economy. This causes the need for a sustainable innovation basis for the external sphere of the economy. The indicators of the innovative component of foreign economic activity have been analyzed. The increasing tendency of the number of new technologies transferred outside Ukraine and the decreasing trend of purchased outside Ukraine ones for the period of 2009-2015 was established. The number of enterprises that have acquired new technologies outside Ukraine has been decreasing since 2012, and enterprises that have transferred new technologies beyond Ukraine account for only few units. Indicators for the implementation of innovative products beyond Ukraine (the number of companies that have implemented it, the volume and proportion of realized innovative products from its total volume) fluctuate dramatically and do not have a clear trend.

It is proposed to expand the list of indicators of the innovative component of foreign economic activity. The list includes both exports (the share of implemented innovative products beyond Ukraine's total exports) and imports (the number of enterprises that implemented imported innovative products, the volume of imported innovative products sold, the share of imported innovative products imported from the total volume of the realized innovative products, the share of the imported innovative products imported from the total import volume).

УДК 338.465.2

РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

ЧЕРНИШ О.І.,
доктор наук з державного управління,
професор, завідувач кафедри
менеджменту виробничої та
невиробничої сфери,
Донецький державний університет
управління

У статті досліджено ряд аспектів індустріально-сервісного розвитку економіки. Розглянуто загальні тенденції динаміки розвитку сфери послуг та її галузеві відмінності. Обґрунтовано необхідність зміни пріоритетів суспільного розвитку економіки України.

Ключові слова: сфера послуг, реорганізація, реструктуризація, реінжиніринг, санація, бізнес-процеси, якість послуг.